

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва

«До захисту допущено»
« » _____ 2021 р.
Завідувач кафедри
ОДПМ і РТМ
_____ І. С. Підгурний

Дипломна робота
бакалавра
з теми: **«ХУДОЖНІЙ РОЗПИС ПО СКЛУ НА ГУРТОВИХ ЗАНЯТТЯХ З
ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА»**

Виконала: студентка 2 курсу,
групи OMms-B19z
014 Середня освіта
(Образотворче мистецтво)
ОКР «молодший спеціаліст»
заочної форми навчання
Татарчук Анна Русланівна

Керівник: **Кліщ О.А.**,
кандидат архітектури,
старший викладач
Рецензент:
Демчик К.І.,
кандидат педнаук,
старший викладач

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. МІСЦЕ ХУДОЖНЬОГО РОСПИСУ ПО СКЛІ В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ВІТРАЖНОГО МИСТЕЦТВА	5
1.1. Історія мистецтва вітражу	5
1.2. Ключові віхи розвитку вітражного мистецтва	11
1.3. Класифікація видів вітражу	16
1.4. Псевдовітраж – розпис по склі	19
Висновки до розділу I	22
РОЗДІЛ II. ОСНОВИ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ РОСПИСУ ПО СКЛІ НА ГУРТОВИХ ЗАНЯТТЯХ З ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА	24
2.1. Роль і місце гуртка образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва в загальноосвітніх школах	24
2.2. Врахування вікових особливостей у побудові занять у гуртках	29
2.3. Мета і завдання гурткових занять із розпису по склі	33
Висновки до розділу II	40
ВИСНОВКИ	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	44
ДОДАТКИ	47

ВСТУП

Естетичне виховання – це глибокий, багаторічний педагогічний процес, в результаті якого формується естетичне ставлення дитини до оточуючого її світу, трудової діяльності, природи, мистецтва; формується культура відносин з людьми. Важливо, щоб у процесі естетичного виховання діти самі стали творцями прекрасного – не тільки вміли бачити і розуміти його, але й творити красу навколо себе. Мистецтво, діючи на емоційну сферу людини, стає могутнім засобом морального виховання, насичення духовного життя. Емоційне сприйняття художніх образів, що розкривають красу оточуючого світу, сприяє формуванню світогляду і духовної культури людини.

Образотворче мистецтво – унікальний навчальний предмет, який надає учням багато можливостей для духовного саморозкриття, творчого самовтілення, розвитку здатності до життєвого самовизначення, дає змогу розкрити нахили до різних творчих професій: художника, дизайнера, фотографа, модельєра, спеціаліста з комп'ютерної графіки.

Актуальність дослідження. З кожним роком образотворче мистецтво все сміливіше входить в життя дітей. І педагоги і діти розуміють: прекрасне – добрий помічник у процесі виховання дитини. Твори декоративно прикладного мистецтва помагаючи пізнавати життя людини і природи, розвивають не тільки зорове сприйняття, але і фантазію. Так, засобами живопису, скульптури, архітектури, графіки, виражається краса життя, природи, виражаються високі думки, почуття. Твори образотворчого мистецтва кличуть до боротьби за прекрасне, відіграють велику роль в повсякденному житті. Талант розуміти і тонко відчувати прекрасне в образотворчому мистецтві, а у деяких дітей і талант створювати прекрасне в живописі, скульптурі, графіці, паперопластиці, малюванні починає формуватися в процесі особистої творчої діяльності, в процесі ознайомлення з образотворчим мистецтвом.

Мета роботи: дослідити основні аспекти розпису по склі на гурткових заняттях. Вивчити цілі і завдання, методи та форми роботи у гуртках

образотворчого мистецтва. Довести, що навчання у гуртках образотворчого мистецтва сприяють забезпеченню особистісного розвитку учнів та збагачення їх емоційно-естетичного досвіду під час сприймання навколишнього світу і художньо-практичної діяльності, інтерпретації творів образотворчого мистецтва, а також у формуванні ціннісних орієнтацій, потреби в творчій самореалізації та духовно-естетичному самовдосконаленні.

Об'єкт дослідження – гурток як вид позанавчальної роботи з образотворчим та декоративно-прикладним мистецтвом в школі.

Предмет дослідження – система методів та засобів опрацювання композицій в процесі вивчення розпису по склі.

Відповідно до мети були визначені наступні **завдання**:

- 1) проаналізувати інформаційні джерела та літературу;
- 2) вивчити роль живопису на склі;
- 3) вивчити особливості побудови гурткових занять;
- 4) висвітлити особливості гурткових занять із розпису по склі.

Для розв'язання поставлених завдань нами були використані такі **методи дослідження**:

1. Теоретичний аналіз літератури з теми дослідження;
2. Зіставлення результатів аналізу та педагогічного експерименту;
3. Узагальнення і синтезування здобутої інформації.

Структура роботи. Дипломна робота складається із вступу, основної частини, висновків, списку використаних джерел, додатків та практичної роботи.

РОЗДІЛ I. МІСЦЕ ХУДОЖНЬОГО РОСПИСУ ПО СКЛІ В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ВІТРАЖНОГО МИСТЕЦТВА

1.1. Історія мистецтва вітражу

Скло відомо людині вже більш п'яти тисячоліть. Вчені передбачають, що одними з перших зі штучним склом познайомилися старовинні гончарі: при випаленні на виріб з глини могла попасти суміш соди і піску, і на поверхні виробу утворилася скловидна плівка-глазур. По іншій легенді, першими людьми, що познайомилися зі склом були купці, що подорожували караваном по Аравійській пустелі. Серед інших товарів вони перевозили соду, і, зупинившись переночувати, обклали мішками з содою вогонь, щоб вітер не задув його. Прокинувшись вранці, вони із здивуванням виявили, що сода, перетворилася в шматки скла. Вчені вважають, при унікальному збігу обставин щось подібне цілком могло статися: пісок плавиться при температурі 1710 °С, але при додаванні до нього соди температура плавлення знижується (до 720 °С). Цікаво, що в Месопотамії археологи виявили один з найстаровиніших виробів зі скла - скляні буси, що відносяться приблизно до 2450 р. до н. е., які завдяки способу виготовлення роблять цю легенду цілком схожими на правду: намистинка являли собою оброблені каменем уламки великої скляної брили.

Згідно науковим дослідженням, виготовляти скло першими навчилися єгиптяни і жителі Близького Сходу, приблизно III-IV, що жили тисячолітті до н. е.. Перше скло варили в горщиках на багаттях або в печах, подібно тому, як варять звичайний суп. У посудині змішували так звану шихту – порошок з суміші піску, соди або золи, додаючи як домішки крейду, доламає, польовий шпат. Від якості і способу приготування шихти сильно залежали якості майбутнього скла – міцність, прозорість, колір, хімічна стійкість. Наприклад, суміш з піску і соди дозволяла отримати не дуже прозоре мутне скло, розчинне навіть в звичайній воді, але вже при додаванні до цього складу глинозему термічна і хімічна стійкість, міцність і твердість скла

збільшувалася. Перше скло, яке навчилися виготовляти люди, було непрозорим. Єгиптяни з його допомогою часто імітували різні камені - малахіт, бірюзу. Склад скла постійно змінювався, до нього стали додавати додаткові інгредієнти - оксиди свинця і олова, а для фарбування - з'єднання марганця і кобальту. Стародавнім єгиптянам були відомі два способи обробки скла: пластичне формування і пресування, за допомогою яких вони виготовляли спочатку лише невеликі вироби. Згодом, коли люди здогадалися додавати до трьох компонентів барвники виникло кольорове скло. Спочатку воно було в основному блакитним, бірюзовим або зеленим, оскільки його отримували додаванням міді і заліза. На початку нашої ери в Єгипті з'явилося синє скло, забарвлене кобальтом.

У ті часи скло здавалося людям божественним дивом: адже воно було народжене землею та вогнем і стало унікальним, суперечливим завдяки своїм властивостям: у розплавленому вигляді було м'яким, пластичним і прозорим, а застигаючи, ставало твердим і з гладкою і блискучою поверхнею. Недивно, що в ті часи скло часто оцінювали вище рідних металів - золота і срібла, а уміння виготовляти його вважалося справжнім мистецтвом.

Методи роботи зі склом постійно удосконалювалися. Літературні джерела затверджують, що при розкопках міст Стародавньої Італії, Помпеї і Геркуланум, загиблих в 79 р. н. е. при виверженні Везувія, були виявлені кольорові скляні, мозаїчні підлоги, настінний живопис і фрагменти вітражів, а також шматки матового скла.

На рубежі нашої ери в технології скло виготовлення сталися корінні зміни: з'явилися безбарвне скло і вироби, що отримується видуванням. Вже в нашій ері була винайдена складувна труба, за допомогою якої стало можливим створювати простий посуд. У V-VII ст. в Європі скло виготовлення досягло найбільшого розвитку. Центром світового скло виготовлення поступово ставала Візантія, де майстри навчилися створювати не тільки прекрасні судини, але і смальту - невеликі шматки кольорового непрозорого скла, з яких складали мозаїку.

На початку XIII ст. в руках венеціанських склоробів виявилися важливі таємниці ремесла, завдяки безцінним зразкам східного скла, привезеним з Константинополя. З цього часу скляна промисловість Венеції починає розвиватися швидше.

У кінці XIII ст. склоплавильні сурми були перенесені з території Венеції за межі міста, на маленький острів Мурано. Там і виникло славнозвісне «муранское» скло. Велику популярність виробу майстрів з острова Мурано завоювали дуже швидко. Вже в XV столітті муранське скло надзвичайно високо цінилося у всій Європі, а венеціанські навіть підносили вироби Мурано - справжні витвори мистецтва - як дорогоцінні подарунки важливим персонам, що відвідували місто.

У XVI столітті муранське скло придбало світову славу, - до речі, що збереглася за ним і по сьогоднішній день. До наших днів дійшли твори італійських художників того часу, на яких зображена венеціанський посуд: вражає своєю невагомістю, чистотою і прозорістю, залишається тільки захоплюватися художньою винахідливістю муранських склоробів. Вони створювали посуд для пиття у вигляді птахів, китів, тритони і левів, дзвіниці і бочки, маленькі скляні кораблики, які зараз можна побачити в західноєвропейських музеях. Прозоре скло, безбарвне і кольорове, прикрашали розетки, маски, опуклості у вигляді капіж і пузирів; краї судин робилися хвилястими зігненими і прикрашалися пташиними і звіриними хвостами, лапами, крилами.

Венеціанські майстри виготовляли найрізноманітніші за формою і технікою декоративні судини і інші художні скляні вироби, розписані емалями, покритими позолотою, прикрашеними візерунками і скляними нитками. Одночасно з цим в XVI ст. скляне виробництво стало розвиватися в Іспанії, Португалії, Нідерландах, потім у Франції, Англії, Німеччині, та на жаль, в XVII ст. мода на ніжні венеціанські вироби стала йти, поступаючись першістю важкому гранчастому склу Богемії і Силезії.

На початку XVII в. у Франції почав застосовуватися новий спосіб створення скляних виробів - відливання дзеркального скла на мідних плитах. Приблизно в той самий час був відкритий метод обробки скла труєнням (з використанням суміші плавикового шпата і сірчаної кислоти); стало розвиватися виробництво і оптичної шибки.

А для славнозвісного скла з Мурано тим часом наступили трагічні дні: на рубежі XVII і XVIII ст, через декілька років після окупації острова французькими, революційними військами, всі заводи з виготовлення скла на острові були знищені. Відроджуватися венеціанська скляна промисловість почала тільки в середині XIX ст., коли адвокат Антоніо Сальвіаті при фінансовій підтримці двох англійців, великих шанувальників венеціанської старовини, знову заснував завод в Мурано. Поновилося виробництво прекрасних скляних виробів за зразками минулого.

Коли були створені перші вітражі, сказати важко. Принаймні, немає аргументів стверджувати, що вони з'явилися невдовзі після винаходу скла. Відомо тільки, що мозаїка з невеликих пластинок кольорового скла була виявлена в стародавньому Римі часів імперії, в храмах перших християн. Вікна Софійського собору в Константинополі, що став столицею Візантії в 330 році н. е., були засклені кольоровим склом, мабуть, невдовзі після побудови собору.

По одних літературних джерелах відомо, що при розкопках міст стародавньої Італії Помпев і Геркуланума, померлих в 79 році н. е. при виверженні Везувія, виявлені кольорові скляні мозаїчні підлоги, настінний живопис і фрагменти вітражів. По інших джерелах - в Помпеях виявлена тільки скляна мозаїка підлоги і стін, оскільки в будинках вікон було мало і ті переважно без скла. Але вживання шибки підтверджується знайденими при розкопках шматками матового, непрозорого скла.

Кольорове скління вікон спочатку являло собою скляну мозаїку, вставлену в кам'яні і дерев'яні отвори - ажурні вікон. Потім з'явилася мозаїка з кольорового скла, вирізаного і зібраного в свинцевій оправі у вигляді

візерунку, геометричного або рослинного орнаменту. Такі мозаїки збиралися в металевій рамі і встановлювалися у віконних отворах. Певно, що у великих вікнах фарби застосовувалися інтенсивні і яскраві, в малих вікнах - бліді і спокійні.

На основі вивчення найстаріших пам'яток культури можна вважати, що свинцева арматура розвинулася з кам'яної і дерев'яної сітки. Перші достовірні відомості про застосування свинцевої пайки відносяться до X ст. Це було великим технологічним досягненням.

Застосування кольорового скла для прикрашання вікон почалося з того часу, коли християнство стало офіційною державною релігією в Римській імперії (в кінці IV ст. н. е.) і підвищелось будівництво. Християнство проводило богослужіння по своїх канонах і ритуалах, відмінних від ранніх релігій. Відповідно до цього плану, фасаду і інтер'єру храму висовувались нові вимоги, застосовувалися інші будівельні матеріали, в тому числі і скло. Храми Стародавньої Греції. Стародавнього Рима і інших попередніх епох будувалися в більшості випадків з мармуру. Вони були без вікон, навіть шибки не було. Культурні ж народи християнства обов'язково прикрашали фасади і інтер'єри храмів кольоровим склом.

У V-VI ст н. е. мозаїкою з кольорового скла прикрашалися вікна церков в різних містах Галій, звідки це мистецтво проникло в німецькі міста і інші країни.

Кольорове скління поступово утворило особливу галузь декоративного мистецтва і стало рівноправним в числі інших галузей і видів мистецтва. У арабському мистецтві часів халифата, яке почало складатися задовго до ісламу і в формуванні якого брали участь і багато інші підлеглі йому народи, також застосовувалася скляна мозаїка. Кольорове скло вставлялося у віконні ажурі - орнаментовані дерев'яні або кам'яні обкладинки. Цей прийом увійшов в традицію і проіснував сотні років. У Середній Азії і країнах Середнього Сходу робили візерункові віконні ґратки - панджара, просвіти яких заповнювалися кольоровим склом. Панджара, вирізані з ганча і виконані

з дерева, відрізнялися витонченістю малюнка, красою і різноманітністю геометричного орнаменту. Такі ґратки, в більшості випадків з різнокольоровим склом, під назвою шебеке, широко застосовувалися в Азербайджані в будівництві житлових будинків, палаців і храмів в XVIII і XIX ст.

1.2. Ключові віхи розвитку вітражного мистецтва

1. Романський період (XI-XII ст.)

Історія вітражного мистецтва починається десь з романського періоду. Коли були створені перші вітражі, сказати важко, хоча відомо, що мозаїки з невеликих пластинок кольорового скла були створені ще в Стародавньому Римі у храмах перших християн (I ст. н.е.). Із літературних джерел відомо, що під час розкопок Помпеї і Геркуланума, які загинули в 79р. н.е. від виверження вулкана Везувію, знайдені кольорові фрагменти вітражів. Застосування кольорового скла для прикрашання вікон храмів почалося з того часу, коли християнство визнали офіційною державною релігією у Римській імперії. Вікна Софійського собору в Константинополі, який став столицею Візантії (330 р. н. е.), були засклені кольоровим склом. У Каїрі (Єгипет) в мечетях збереглися орнаментальні віконні решітки, які служили для кольорових вітражів. У V – VI ст. до н. е. мозаїкою з кольорового скла прикрашали вікна храмів у різних містах Галії, звідки це мистецтво і проникло в європейські країни. Живопис на склі розвинувся наприкінці X ст.

Найбільшого розвитку вітражне мистецтво зазнає в XI столітті. Поява нових культурних і теологічних обставин спричинили розквіт архітектури. У Середні століття весь вітраж або його фрагмент спочатку малювали в натуральну величину на матовій поверхні. Потім до отриманого трафарету підбирали шматочки скла. Після завершення цього етапу з отриманої мозаїки вилучали шматочки, які вимагали індивідуального розпису, і на них малювали дрібні деталі осіб, рук і орнаментів.

У романський період вікна досягали у висоту шести метрів. Найдавнішим з уцілілих зразків вітражу романського періоду є вражаюча та загадкова голова Христа з Вейссембургського абатства в Ельзасі. Про місце первісного розташування роботи нічого не відомо. Вона могла бути частиною фігури Христа на небесному престолі. Ще одна робота, яка збереглася до наших часів, є група з чотирьох старозавітних пророків з

Аугсбургського собору (Німеччина), яка створена наприкінці XI - початку XII століття.

Добре збережені фігури представляють найбільш ранній з відомих екземплярів кольорового розписного скла в свинцевих палітурках. На аугсбургських вітражах, створених у другій половині XI-го ст., зображені біблейські пророки. Романський вітраж вступив в пору розквіту із зміною канонів церковної архітектури в XI ст.

2. Готичний період (XII-XV ст.)

Конструктивні особливості готичних споруд - це величезні стрілчасті вікна, прикрашені вітражами, які до цього часу вже відрізнялися високим художнім рівнем. Поява нових фарб збагатила палітри художників, тепер можна було передавати тонкі колірні нюанси, світлотінь, живопис вітражів ставала складніше, фарби володіли вражаючою красою. Звичайне денне світло, яке проникало крізь вітражі в собор, сприймалося як містичне. Вікна стають еквівалентом рукописних текстів, що описують життєвий шлях християнських святих. Яскравими прикладами вітражного мистецтва цього періоду стали собори в Шартрі та Пуатьє (Франція), які були зведені приблизно в 1130 році. Вікна Шартрського собору представляють сцени з життя Христа, його страждання і земний родовід. У Пуатьє (Франція) фокусної точкою масивної апсиди є шестиметрової висоти вітраж «Розп'яття і Воскресіння», по обох сторонах якого розташовані вікна, що розповідають історії святих Петра і Павла.

Вперше з'являються живі нагадування про жертву Христа і про шляхи людського спасіння. Серед головних прикрас Шартрського і багатьох інших соборів виділяються «вікна-роzetки». Головні сюжетні фігури - Діва Марія чи Христос на небесах - завжди оточені концентричними рядами символів. Вікно-роzetка цілком може вважатися найбільш привабливим і вишуканим досягненням середньовічної духовної виразності. Наполовину символічні, наполовину реальні, ці роботи називали «очима небес», одночасно за фігуральне надання ними світла і за тлумачення ролі Христа і Діви Марії як

єдиних джерел істини і спасіння. За формою вікно-роzetка наближене до мандале, священного символу Всесвіту.

В пропорціях вікна видно математичний розрахунок, побічно посилюючий гармонійність і чистоту небесного початку. У світлі цих якостей вікно-роzetку можна розглядати як покажчик шляху до святої мудрості та до спасіння. Готичний стиль швидко проник через кордони Франції до Німеччини, в держави Центральної Європи та Північну Іспанію.

3. Епоха Ренесансу (XV-XVI ст.)

В епоху Ренесансу модернізувалися традиційні технології вітражної справи. Був відкритий новий фарбувальний препарат, завдяки чому з'явилася можливість нанесення виразних насичених тонів прямо на поверхню скла. Серед найбільш чарівних нововведень Раннього Ренесансу є медальйони, які рідко перевищують тридцять сантиметрів в діаметрі. Ці роботи вперше з'явилися в Англії, але швидко стали неодмінним атрибутом скляного мистецтва в низинах Фландрії. Перша половина XVI століття стала свідком останнього розквіту середньовічного вітражного мистецтва.

4. Занепад традицій (XVII-XIX ст.)

Високохудожня творчість вітражного мистецтва більшу частину XVI століття залишалася неперевершеною. На жаль, протягом одного наступного покоління дивовижна краса і високі технічні стандарти вітражного мистецтва прийшли в занепад по всій Європі. У середині XVII століття не було створено, мабуть, жодної значної великомасштабної роботи. Однією з причин занепаду вітражного мистецтва було руйнування основних скляних центрів у Німеччині, в ході Тридцятирічної війни (1618-1648).

5. Розвиток вітражного мистецтва 19-20 ст. у Європі

У XIX ст. Європу поглинув стиль модерн або Арт Нуво, сама назва якого дає зрозуміти, що мова йде про нове мистецтво, яке являє собою художню течію, тісно пов'язану з промисловою революцією. Представники нового мистецтва повстали проти консервативності та помпезності. Модерн виражав ностальгію за минулим, повертався до дикої

чистої природи з її пластикою і фактурою. Відродивши вітражне мистецтво, художники почали відходити від готичної моделі. Стиль модерн або Арт Нуво став для Західної Європи своєрідною спільною мовою, яка розвивалася і збагачувалася за рахунок найрізноманітніших місцевих традицій, зберігаючи при цьому своєрідні засади стилю. Намагаючись застосовувати різні види прикладного та декоративного мистецтва, нова архітектура отримала доступ до широкої палітри художніх традицій. Разом з тим, художники нового покоління вважали, що потрібно відмовитися від поділу мистецтва на «високе» (живопис, скульптура, архітектура), і «низьке» (меблі, кераміка, ткацтво, вишивка). Воно має служити людям, приймаючи безпосередню участь у повсякденному житті.

Так ще в першій половині XIX ст. один з найбільших авторитетів цього часу - англійський художник Уільям Морріс (1834-1896) зацікавився поєднанням краси і функціональності. Він став засновником руху «мистецтв і ремесел» . Морріс негативно ставився до серійної штамповки предметів побуту, і його діяльність можна назвати першим кроком до нового виду мистецтва, котре згодом отримало назву дизайну.

6. Луїс Комфорт Тіффані

Найбільш яскравим представником вітражного мистецтва стилю Арт Нуво залишився Луїс Комфорт Тіффані (Louis Comfort Tiffany (1848-1933)). На тлі загального економічного підйому зріс інтерес до розкоші в побуті. Створена Льюїсом в 1879 р. разом з Самуелем Колеманом і Кандансом Уиллером фірма «Луїс К. Тіффані і Асошіейтед Артисте» пропонувала широкий вибір дорогих високохудожніх виробів для інтер'єрів будинків - меблі, текстиль, скло, розробку дизайну. У 1882 році фірма Тіффані отримала замовлення на оформлення інтер'єру білого Дому від Президента США Честера Артура (через 20 років декорації Тіффані були знищені при відтворенні неокласичного стилю Білого Дому). Протягом 1880-1890 х років Тіффані обставляли будинки Вандербільтів, Осборнів, Тейлорів, Карнегі, Марка Твена та ін

У 1883 році компанія Тіффані розділилася і Луїс повністю перемкнувся на дизайн скла. Не менш відомим напрямом роботи Тіффані були лампи. Мабуть, найбільш відома його лампа «Метелики».

1.3. Класифікація видів вітражу

Вітражі можна класифікувати наступним чином:

Візерункові вітражі – збираються з шматків прозорого безбарвного скла з фактурною поверхнею. ескіз у вигляді візерунка або геометричного орнаменту здійснюється за задалегідь підготовленим малюнком. За допомогою підбору скла з різною фактурою вдається створити дуже привабливі візерунки. У випадках застосування скла з однаковою фактурою малюнок або орнамент може бути отриманий різним розташуванням скляних деталей. У формуванні візерунка вітража велику роль грають контури свинцевого обрамлення і розміри окремих скелець.

Контурні (силуетні) вітражі – збираються з скляних дисків, схожих на днища пляшок, одноколірного, але частіше зеленуватого або безбарвного скла. Ці диски укладаються горизонтальними і вертикальними рядами, проміжки між ними заповнюються шматками скла іншої конфігурації, а весь набір скріплюється свинцевою жилкою. Вітражі з декоративно обробленою поверхнею, виконуються: піскоструминним способом. За допомогою спеціального апарату і набору трафаретів. Цим способом можна отримати будь-які зображення, малюнки, написи, силуети, рельєфи відповідно до трафаретів: матові на прозорому фоні, прозорі на матовому і, нарешті, матовані фон і малюнок з штрихом різної інтенсивності. За допомогою мідних і абразивних дисків створюються гравійовані зображення на прозорому безбарвному склі або ж на накладному одно-, дво-, тришаровому склі. Цим способом досягаються чудові результати. Відливання або пресування вітражів виконуються порівняно невеликі розміри скла у вигляді рельєфів і барельєфів з цілісного скла або окремих шматків скла, армованих свинцевим або мідним паянням. Такі вітражі йдуть в основному для заповнення дверних фільонок. [9, С.43]

Хімічне травлення або кольорове протравлення. Травлення – техніка, заснована на здатності плавикової кислоти взаємодіяти з діоксидом

кремнію (головним компонентом скла). При такій взаємодії з кислотою скло руйнується. Захисні трафарети дають можливість одержувати малюнок будь-якої складності і необхідної глибини. Багатошарове травлення – травлення спеціальними складами в декілька планів, що досягається поступовим протравленням скла на різну глибину, поетапним зняттям захисного лаку або поступовим його нанесенням. Виходить більш об'ємний малюнок, навіть відчутний рельєф на склі, а не просто матування поверхні по трафарету. Матовий трафаретний малюнок, виконаний в один прийом – найбільш простий спосіб травлення, не потребує додаткового зняття або нанесення лаку, тому що повторно скло не протравлюється.

Мальовничі вітражі – збираються з кусків кольорового скла з розписом керамічними фарбами і з подальшим випаленням окремих деталей. Мальовничі вітражі можуть бути орнаментальними або сюжетними та у вигляді поєднання двох цих видів. Поліроване дзеркальне скло для цієї мети малопридатні, оскільки фарби погано криють його. Після випалу скляної картини, фарби спікаються зі склом і представляють як би одне ціле. Будь-який живопис на склі спікається фарбами багато в чому поступається по чистоті і яскравості кольорів і світлопроникності вітража, зробленим з кольорових скелець, забарвлених під час їх виготовлення. При розписі скла, не дивлячись на те, що після випалу воно представляє одне ціле з розплавленими фарбами, залишається найтонша плівка на зразок патини, що утворюється на поверхні металевих виробів в результаті їх окислення.

Вітражі діапозитиви – виготовляються за допомогою фотографічної техніки, фотодруку на склі або фототравлення. Вони застосовуються для скління невеликих отворів виставкових павільйонів, вітрин. Фотодрук на склі і фото травлення – способи відносно нові.[9, С.56]

Комбіновані вітражі – це поєднання вітражів різних видів і стилів. Для цього виду вітражів можуть застосовуватися окремі готові деталі, литі скляні розетки і багатошарове скло, оброблене травленням кислотами або іншими способами.

Мозаїчний вітраж – набірний вітраж, як правило, орнаментальний, що має геометричну побудову; може нагадувати мозаїку з приблизно однаковим за розміром модулем смальти. Мозаїчний набір використовувався як фон, але може застосовуватися і самостійно, суцільним килимом перекриваючи простір вікон. Як модулі при мозаїчному наборі нерідко використовуються відлиті у форму фігурні деталі складного рельєфу, шліфовані вставки і ін.

Набірний вітраж – простий вид вітража, як правило, без розпису, який створюється на набірному столі з шматочків заздалегідь нарізаних скелець.

Писаний вітраж – вітраж, у якому всі (або майже всі) скелець розписані, незалежно від того, на цільному склі написана картина або вона зібрана в оправу з розписних фрагментів. Можливі незначні вкраплення фацетного, гранованого, пресованого скла.

Свинцево-паєчний (паєчний) вітраж – класична техніка вітража, що послужила основою для всіх інших технік. Це вітраж, зібраний з шматочків скла в свинцеву оправу, запаяну в стиках. Скельця можуть бути кольоровими і розписаними фарбою з легкоплавкого скла і оксидів металів, яка далі обпалюється в спеціально влаштованих печах. Фарба міцно вплавляється в скляну основу, складаючи з нею єдине ціле.[10, С.40]

Фацетний вітраж – вітраж, виконаний із скла із знятою по периметру скла фаскою (фацетом, фасетів), шліфованого і полірованого скла, що має огранування. Щоб одержати широку фаску (це підсилює ефект від заломлень світла) потрібно більш товсте скло, що збільшує вагу вітража. Тому готові деталі з фацетного скла збирають у більш міцну (латунну або мідну) оправу. Золотистий відтінок мідної або латунної оправки надає речам дорогоцінний вид, будучи видимим, не тільки на просвіт, а й у відбитому світлі, Є ще один вид, сучасний – розпис скла що імітує вітраж, завдяки контуру та фарб для скла.

1.4. Псевдовітраж – розпис по склі

Живописна техніка малювання на склі має давні традиції як у професійному, так і в народному мистецтві, сягаючи корінням часів Візантії та Риму. У центральній Європі розвиток цього виду живопису припадає на XVII—XVIII ст. В Україні живопис на склі поширився в XIX ст. переважно в Західних регіонах, зокрема, на Буковині, Галичині, Гуцульщині, Закарпатті. Живопис українських майстрів адаптувався і набув самобутніх рис. Ікони на склі, написані без дотримання церковних приписів, пов'язувалися не тільки з релігією, а й з народним побутом та естетичними уподобаннями і призначалися для інтер'єрів сільських хат. Нерідко такі ікони називають народною картиною на склі.

Художня особливість українського живопису на склі виявляє себе яскравим колоритом, багатою декоративністю, площинністю, зображення. Арсенал зображувальних засобів при цьому мінімальний: графічна лінія, обмежена палітра локальних кольорів — червоного і чорного, білого та синього, жовтого та зеленого. Прикметною стилістичною ознакою українського живопису на склі є лінійна розробка площини. Прямі і хвилясті лінії, вільно покладені за формою, створюють м'який плавний контур, який окреслює силуети фігури, риси обличчя, виявляє основне, характерне без зайвих деталей. Ритм ліній оживляє локальні кольори площини, декоративно збагачує композицію. Така манера письма нагадує розпис малярів на скринях чи кольорові розписи на кахлях. Дивовижний талант творців із народу на повну силу виявився у відчутті кольорів та умінні скупю палітрою надати образів мажорного звучання. Прозоре скло завжди зберігало легкість і дзвінкість барв, ставало ще яскравішим у поєднанні з посрібленою чи позолоченою фольгою.

Майстри розписів на склі володіли магічною мовою декору та образу, тому робота з-під їхніх рук народжувалася швидко, задум втілювався в ту чи іншу форму природно і легко, по-мистецьки переконливо і правдиво.

Особливість такої техніки полягала в тому, що картина малювалася з одного боку, а сприйняття йшло з іншого боку, тому художнику треба було володіти специфічним «кінематографічним» відчуттям. Від вправної руки майстра, знання ним усіх «секретів» приготування скла та барвників залежала якість живописної роботи. Народні картинки виконувалися в основному на тонкому гутно-му склі. Перед початком малювання поверхню скла очищали. Інколи скло ґрунтували тонким шаром желатину для кращого сполучення темперної чи олійної фарби з його поверхнею. Насамперед наносився контурний рисунок пером або пензлем. Після висихання контурів прокладали елементи декору, складки одягу, дрібні деталі. Далі художник заповнював контур елементів кольоровими плямами, поступово розфарбовуючи картину від світлих до темних тонів. Наприкінці роботи наносили сусальне золото чи фольгу.

Народні майстри часто використовували «кліше», найчастіше це були паперові образи-дереворити, що друкувались у ХУІ—ХУІІІ ст. друкарнями Києво-Печерської Лаври, Львівського, Успенського, Ставропігійського братств. Крім дереворитів доступною була і книжкова гравюра, однак це не слугувало зразками для наслідування, а лише схемою майбутньої композиції.

Живопис на склі виступає яскравою сторінкою образотворчого фольклору, що живиться багатими мистецькими традиціями минулих віків. У малюванні на склі відбилися естетичні смаки народу, реалії побуту, соціальні мотиви, розуміння явищ навколишнього світу. Тут органічно поєдналися казка і правда, фантазія і реальність. Зараз в Україні, на жаль, у техніці розпису на склі працює небагато митців, але головне, що вона не забута. На Львівщині в техніці живопису на склі працює народний умілець-самородок Іван Сколозdra.

У своїх роботах майстер відтворює образно-пластичне бачення українського побуту, історичних подій, обрядів і свят народу. Художнику притаманне тонке відчуття гармонії кольорів, природний дотеп. Композиції його творів емоційні, поетичні, ритмічні. Центральний регіон України

представляє майстриня з Полтавщини Анастасія Рак. Відштовхуючись від традицій народного живопису, А. Рак відображає на склі сюжети, пов'язані з пісенним фольклором, народними звичаями та обрядами, малює краєвиди, портрети, натюрморти. Майстриня, зберігаючи головні особливості народної картини, вміло поєднує традиційні мотиви з новими елементами, досягаючи неперевершено образності.

Живопис на склі захоплює не тільки народних митців, до нього звертаються і професійні художники, серед яких і Леонтій Гринюк. Митця з Вінниці цікавлять біблійні сюжети, народні свята та обрядовість, багате подіями історичне минуле України та сьогодення. В його творах відчутний вплив стародавнього іконопису, особливо в трактуванні образів людей, елементів зображення. Одночасно це поєднується з пошуками художником самобутнього почерку. Вражає вишуканість виконання, бездоганна у своїй декоративності, багата образна мова його робіт.

Український живопис на склі представляють роботи І.Сколотдри, А.Рак, І.Лисенко, І.Новобранця, М. Онацько, В.Чорнобая, А.Данилюка, Л.Гринюка та інших. Їхні роботи нерідко демонструються у виставочних залах, музеях, куди на екскурсію приходять школярі. Діти цікавляться, захоплюються цим мистецтвом, дехто хотів би навчитися творити прекрасне своїми руками.

Висновок Розділ I

Останнім часом все більшу популярність отримують предмети інтер'єру, виконані зі скла. До статуєток і ваз, що з сивої давнини прикрашали житло людини, додалися і більш конструктивні елементи: скляні двері і перегородки, сходи (від сходинок до поручнів), меблі (шафи, настінні полиці, столи і стільці, підлоги і стелі). При бажанні можна замовити ванну або раковину зі скла, або душеву кабінку з цього матеріалу вже стали в порядку речей оформлення ванних кімнат. Скляні двері і перегородки в поєднанні з уміло підібраним освітленням перетворюють вашу квартиру, додають їй додатковий об'єм. Скло збільшує простір, додає в інтер'єр більше повітря. Крім того, подібного декору зробить вашу квартиру неповторною і сучасною.

Художня обробка скла - це особливий, неповторний і сучасний напрям декоративно-прикладного мистецтва. Цікаве саме по собі, що придбаває величезну виразність в поєднанні з іншими видами зображальних мистецтв.

У даній роботі нами були вивчені:

- історичні особливості розвитку і становлення виробництва і обробки скла, історія розвитку вітражного мистецтва, що дозволило нам виявити багате минуле скляного мистецтва і безмежні його перспективи;

- історичні особливості розпису по склу. Розпис по склу пройшов багато віків і побував в багатьох країнах, що застосовувалася головним чином для декорування церковних будівель, але це не є межею вітражного мистецтва. Багато різних вітражів збереглося в світі, а саме у Франції, Німеччині, Італії, Швейцарії, Англії, Нідерландах, Чехословакиї, Державному Ермітаже в Санкт-Петербурзі і інших країнах. Шкода, але не всі вони збереглися в колишньому стані.

- вивчені сучасні напрями вітражного мистецтва, його форм, різновидів таких як: живопис на склі, декалькоманія, декорування скла фотодрук.

Вироби, виконані художнім розписом по склу поміщаються почесно в наших будинках серед інших витворів людини, тому що вони є унікальними, оригінальними і неповторними. Призначення вітражів і виробів з скла різноманітне: вони є багатою декоративною прикрасою будівель і окремих приміщень, замінюють шибки і дверну філенку, пропускають світло і дають можливість ізолювати приміщення перших поверхів від сторонніх поглядів.

У наш час дуже популярні витражні вставки для меблів, а також декорування витражним склом ніш, перегородок, дверей і стель.

Дуже часто в інтер'єрі наших будинків стали з'являтися і інші декоративні вироби в техніці розпису по склу. Це всі можливі вази для кольорів, посуд, люстри і бра, виконані в цій техніці, а також фоторамки з елементами художнього розпису і багато що інше.

Обробка скла набула дуже широкого поширення в останні роки: технологічний прогрес в поєднанні із змінами уявлень про інтер'єрному дизайн перетворюють візуально «невагоме» скло в один з найбільш запитаних матеріалів для прикраси інтер'єрів і для рішення архітектурних задач. Серед усього іншого, скло дозволяє в повній мірі використати можливості природного і штучного освітлення.

Сучасна обробка скла дозволяє отримати безліч самих різноманітних ефектів, вирішальних будь-які дизайнерські задачі.

РОЗДІЛ II. ОСНОВИ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ РОЗПИСУ ПО СКЛІ НА ГУРТОВИХ ЗАНЯТТЯХ З ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО, ТА ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

2.1. Місце і Роль гуртка образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва в загальноосвітніх школах

З кожним роком образотворче мистецтво все сміливіше входить в життя дітей. І педагоги і діти розуміють, що мистецтво є невідомою частиною прекрасного життя. Твори мистецтва допомагаючи пізнавати життя людини і природи, розвивають фантазію, та здорове бачення. Так, засобами живопису, скульптури, архітектури, графіки, виражається краса життя, природи, виражаються високі думки, почуття. Талант розуміти і тонко відчувати прекрасне в образотворчому мистецтві, а у деяких дітей і талант створювати прекрасне в живописі, скульптурі, графіці, паперопластиці, малюванні починає формуватися в процесі особистої творчої діяльності, в процесі ознайомлення з образотворчим мистецтвом. [6].

Тут на допомогу приходять різноманітні гуртки образотворчого, декоративно прикладного мистецтва.

Для розширення й поглиблення знань учнів, поглибленні творчих здібностей неабияку роль відіграє виховна робота у по-занавчальний час, яку називають позакласною та позашкільною.

Позакласна робота – спрямована на задоволення інтересів та потреб дітей, організована в позаурочний час педагогічним колективом школи. Завдяки добровільній участі у різноманітній діяльності, робота приносить попит та інтерес.

Позашкільна робота – освітньо-виховна діяльність позашкільних закладів для дітей та юнацтва.

Ці два види діяльності мають спільні завдання та передбачають застосування однакових методів, та форм навчання, виховання.

Завдання позакласної та позашкільної роботи полягає в закріпленні, збагаченні та поглибленні знань, набутих у процесі навчання, застосуванні їх на практиці; розширенні загальноосвітнього кругозору учнів, формуванні в них наукового світогляду, вироблення вмінь і навичок самоосвіти; формуванні інтересів до різних галузей науки, техніки, мистецтва, спорту, виявленні і розвитку індивідуальних творчих здібностей та нахилів; організації дозвілля школярів, культурного відпочинку та розумних розваг; поширенні виховного впливу на учнів у різних напрямках виховання. [6.].

Позакласна та позашкільна робота ґрунтуються на використанні загальних і специфічних принципів виховання, серед яких підкреслюють:

а) добровільний характер участі. Учні можуть обирати напрям занять за інтересами. Педагоги за таких умов повинні ретельно продумувати зміст занять враховуючу всі деталі.

Організаційні форми виховної роботи, факти яких учні не знали, методи які б могли посилити їх інтерес;

б) суспільна спрямованість діяльності учнів.

Цей принцип вимагає, щоб зміст роботи гуртків, клубів та інших форм діяльності, відповідав загальносуспільним потребам, відображав досягнення сучасної науки, техніки, культури і мистецтва;

в) розвиток ініціативи і самодіяльності учнів.

У позакласній і позашкільній діяльності слід враховувати бажання школярів, їх пропозиції, щоб кожен із них виконував цікаву для себе роботу;

г) розвиток винахідливості, дитячої технічної, юннатської та художньої творчості. Під час занять перед учнями слід ставити завдання пошукового характеру (створення нових приладів, удосконалення наявних) приділяти особливу увагу творчому підходу до справи тощо;

г) зв'язок з навчальною роботою. Позакласна та позашкільна робота повинна бути логічним продовженням навчально-виховної роботи на уроках. Так, знання з фізики можуть бути поглиблені й розширені на тематичному

вечорі, а з літератури — під час обговорення кінофільму чи спектаклю за літературним твором;

д) використання ігрових форм, цікавість, емоційність. Реалізація цього принципу передбачає використання пізнавальних та комп'ютерних ігор, демонстрування цікавих дослідів та ін. [6, с. 26].

Такі принципи позакласної та позашкільної роботи спрямовані на стимуляцію ініціативності, творчості учнів, реалізації їх потреб у діяльності, яка становить для них інтерес.

основних напрямів позакласної та позашкільної освіти відносять:

-соціокультурний, який передбачає допомогу дитині у визначенні свого статусу як особистості через включення її в систему соціальних відносин, зростання її престижу і авторитету, виховання різних соціальних ролей, раннє залучення до участі у розв'язанні різних соціальних проблем - трудових, соціально-політичних, моральних;

- художньо-естетичний - забезпечує художньо-естетичну освіченість та вихованість особистості, здатної до саморозвитку та самовиховання, формування її художньо-естетичної культури засобами кращих національних і освітньо-культурних надбань, сприяє виробленню умінь примножувати культурно-мистецькі традиції свого народу;

- дослідницько-експериментальний - передбачає включення дітей і підлітків у науково-дослідницьку, пошукову діяльність, поширення наукових знань та їх перетворення в інструмент творчого перетворення в інститут творчого освоєння світу;

- науково-технічний - спрямований на формування у дітей техніко-технологічних знань, розширення їх політичного світогляду, задоволення потреб юної особистості у вдосконаленні освіти з основ інформатики та комп'ютеризації, конструкторської, експериментальної та винахідної діяльності, реалізації здібностей шляхом пошуку та розвитку вмінь, новинок технічного моделювання, конструювання тощо:

-дозвілево-розважальний - передбачає організацію культурного дозвілля дітей та підлітків, спілкування з однолітками різної форми ігрової та дозвілево-розважальної діяльності, поліпшення психічного здоров'я, зняття фізичної та психологічної напруги;

-еколого-природній - забезпечує оволодіння знаннями про навколишнє середовище.

Такі напрями діяльності можуть створити умови для професійної орієнтації самовизначення особистості, від формування стійких мотивів до самореалізації у професійній діяльності, підготовку змін молоді до змін професій, адаптації до ринкової економіки.

Пріоритетною метою розвитку позашкільної освіти та виховання є сприяння становленню творчої особистості дитини, підлітка, молодої людини. Роль образотворчого мистецтва у даному випадку є незамінною. Мистецтво по-своєму пізнає світ і в цьому змісті сприяє пізнанню навколишнього – в образній формі розкриває суть явищ і предметів, практично без обмежень воно може розповісти людині про минуле, сучасне і майбутнє, про людське співжиття, культуру, при цьому формує світогляд особистості, виховує її. Якщо ми ведемо мову про мистецтво, слід наголосити, що саме воно розвиває людину різносторонньо, на відміну від інших видів діяльності (наука формує мислення, етика – моральну свідомість і т. д.). На думку М. С. Кагана. Мистецтво розвиває духовність людини різносторонньо та цілісно – в єдності думок, почуттів, волі, уяви, смаків, в єдності її естетичного, морального, громадянсько-політичного ставлення до світу, в єдності її свідомості та самосвідомості.[17, с. 21].

внутрішній світ особисті, задовольняє потребу в красі.

Мистецтво виконує двояку функцію: з одного боку воно передбачає споглядання, сприйняття форми, з іншого – вимагає художнього бачення, актуалізації всіх духовних і практичних здібностей особистості, всього її життєвого досвіду, що кристалізується в її суб'єктивному (я), [17, с. 23]. Мистецтво є важливим джерелом естетичної насолоди. Його справедливо

називають «наукою почуттів», адже сприймати мистецтво, розуміти його – особлива праця душі, напружена праця почуттів і думки. Образи мистецтва, що сприймаються та відповідають інтересам і поглядам особистості, адекватно впливають на її суб'єктивний світ, породжують багатогранні і складні переживання. Цей процес є не лише інтелектуальним. Він насичений позитивними чи негативними почуттями. «В людській душі немає ні однієї грані, ні однієї струни, на яку не вплинуло б мистецтво» [7, с. 18]. В результаті людина не лише усвідомлює, але й глибоко відчуває об'єктивний зміст, закладений в художніх узагальненнях.

Творчі об'єднання у позашкільних закладах класифікують за трьома рівнями:

1. Початковий – творчі об'єднання загальнорозвивального спрямування, що сприяють виявленню творчих здібностей дітей, розвитку їхнього інтересу до творчої діяльності.

2. Основний – творчі об'єднання, які розвивають стійкі інтереси дітей та учнівської молоді, дають їм додаткову освіту, задовольняють потреби у професійній орієнтації.

3. Вищий – творчі об'єднання за інтересами для юних талантів, обдарованих дітей та юнацтва.

Отже, позашкільна та позакласна робота надають дітям та молоді знання, вміння і навички за інтересами, забезпечують інтелектуальний, духовний та фізичний розвиток, підготовку їх до активної професійної та громадської діяльності, створює умови розвитку та організації змістового дозвілля, відповідного до інтересів, здібностей, талантів, обдарувань і стану здоров'я дітей та молоді.

Позашкільна та позакласна робота є складовою частиною системи безперервної освіти, визначеної Законом України «Про освіту». Ми бачимо, що і образотворче мистецтво належить до основних напрямів позакласної та позашкільної освіти.

2.2. Врахування вікових особливостей у побудові занять у гуртках

В історії методики були періоди, коли основна увага зверталась на сам матеріал, а вікові особливості школярів, їх особисті реакції на витвори мистецтва не враховувались.

Та на зміну цій тенденції прийшла інша – серед методистів-дослідників піднявся інтерес до особливостей сприйняття художнього образу в залежності від віку школяра. Так міцніла думка, що учень на уроках образотворчого мистецтва є активною особою, а не тільки об'єктом, який вивчається збоку дорослих. Ми дійшли до усвідомлення, що маємо, мусимо більше знати про учня.

Проблемою сприйняття школярами матеріалу зараз займаються різні науки: педагогіка, психологія, соціологія, методика. Зараз вже багато відомо про школяра, про закономірності його мистецького розвитку, про якісні зміни його ставлення до мистецтва в залежності від вікових змін.

За спостереженнями психологів, учень у своєму розвитку проходить ряд стадій: молодший (ранній) підлітковий вік (10-12 р.); старший (зрілий) підлітковий (13-14) і період ранньої юності (15-17). Таким чином, вікові етапи розвитку дитини майже співпадають з учнями в певних класах:

- молодший підлітковий – 5-6 класи;
- старший підлітковий – 7-9 класи;
- період ранньої юності – 9-10-11 класи.

Цей поділ на вікові групи багато в чому є умовним, тому що розвиток особистості нерівномірно. Інтенсивність його внутрішнього росту залежить від різних факторів – не тільки від віку, але й від соціальних умов, побуту, психологічного клімату в сім'ї і школі, і, звичайно, від індивідуальних особливостей. [5.]

В одній і тій же віковій групі можна зустріти учнів з різними рівнями літературного розвитку: деякі випереджають своїх ровесників, інші, навпаки, відстають.

При всій відносності вікових характеристик, все ж таки, учні одного класу і одного віку мають масу спільного.

На заняттях образотворчим мистецтвом з школярами перших класів, вчитель повинен мати на увазі успіхи, які досягли учні в дитячих садах. На уроках малювання у гуртках необхідно активно залучати твори народного мистецтва.

Зміст декоративної роботи в початкових класах значно ускладнюється. Вже в першому класі у гуртках з образотворчого мистецтва на уроках декоративного малювання учні повинні отримати певні знання: про глиняну іграшку, про прийоми розпису.

В підсумку на заняття зображувальним мистецтвом в молодших класах вчитель повинен приймати до уваги сенсорний та естетичний досвід.

Вчитель повинен вміти з'єднати розвиток мислення та мовлення учнів молодших класів з естетичним пізнанням та художнім розвитком. Знайомство учнів навіть із звичайними художніми предметами повинно бути причиною для серйозної розмови про сутність естетики у мистецтві.

Підлітковий вік – це роки, коли людина відкриває для себе новий світ переживань, захоплень. Внутрішній світ підлітка у порівнянні з молодшим шкільним віком набагато складніший. Не випадково цей вік вважають перехідним, переломним. Особистість дуже нестійка – він вже не дитина, але ще не дорослий – підліток страждає підвищеною емоційністю. Тому вони такі збуджені, рухливі - ці 5-7 класники. Такий вік важкий для роботи у гуртках. Разом з тим, що природно збудженість варто розумно використати і буде користь. Для розвитку творчого потенціалу цей вік особливо плідотворний. За спостереженнями Л.Виготського, творчі можливості 10-12 літніх дітей найбільше проявляється саме в області образотворчого мистецтва. [10.]

Інтелектуальний тип мислення у ранньому підлітковому віці зустрічається тільки як виняток. Відбувається також переоцінка смаків і

симпатій. 10-12 літній школяр захоплений подвигами, пригодами, його улюбленими кумирами стають сильні і пристрасні особистості.

Дітям властиве вміння естетичного співпереживання. Від власних творів вони одержують задоволення. Наприклад, діти, які ніколи не бачили моря, можуть доволі яскраво уявляти його собі і описати чи намалювати.

Необхідно практично спрямовувати художні нахили школяра так, щоб це допомогло в організації житла, одягу, розкривати естетичне значення твору декоративно-прикладного мистецтва минулих епох і сучасного часу.

Роль народного декоративно-прикладного мистецтва в естетичному розвитку учнів дуже велика:

1) розвиток творчих здібностей дитини

Розфарбовуючи малюнок, дитина починає більше відчувати колір (вона помічає найважливіший колір, який характеризує той чи інший малюнок; чи гармонують кольори між собою); вчиться правильно розміщувати зображення на площині.

2) розвиток технічних навичок

Дитина оволодіває різними прийомами малювання розписів, в залежності від їх виду.

3) виховання інтересу до зображувальної діяльності.

Якщо вчитель зможе правильно організувати роботу на уроках - дитина дійсно зацікавиться не тільки цим видом діяльності, а й мистецтвом взагалі. І якщо вчитель дійсно зміг зацікавити дітей цим видом мистецтва, то він може вважати, що майже зацікавив дітей мистецтвом взагалі.

У учнів 7,8,9 кл. відбуваються якісні зміни у мистецькому їх розвитку. Ставлення до певних видів образотворчого мистецтва в основному визначається.

Учень у цьому віці переходить від чисто моральних оцінок вчинків до естетичного сприйняття мистецтва.

Більший вплив на сприйняття мистецтва починає набувати індивідуальний склад особистості учня, помітно проявляються розбіжності в

залежності від начитаності учнів, їх знань, зацікавленості предметом. Цей період називається і переломним у ставленні до творів образотворчого мистецтва. Більш вони вимогливі до вчителя, бачать недоліки в його роботі.

При хорошій же організації уроку охоче виконують завдання.

2.3. Мета і завдання гурткових занять із розпису по склі гуртка

Метою гуртків є забезпечення для учнів цілісного сприймання сучасного культурного простору України, розвиток у молодших школярів творчої активності. Розв'язуються наступні завдання:

1. Ознайомлення з образотворчими мистецтвами (живописом, скульптурою, графікою), декоративно-ужиткового мистецтва, дизайну.
2. Розвиток у молодших школярів особистісно ціннісного ставлення до пластичних мистецтв, до різних технік і жанрів художньої творчості.
3. Пропедевтична орієнтація у видах пластичного мистецтва (образотворчого і необразотворчого) та художніх професіях, які пов'язані з цими видами мистецтва.
4. Формування в уяві учнів цілісної картини культурного простору, виховання інтегрованої особистості.
5. Участь у художній продуктивній праці, пов'язаній з естетичним оформленням повсякденного побуту та художньо-трудовими традиціями і календарно-обрядовими святами за звичаями українського народу.

Конструктивні художні уміння молодших школярів формуються завдяки ігровим формам організації художньої праці, на основі сюжетного розгортання змісту. Ігрова форма організації занять з художньої праці є оптимальною у складі невеликих творчих груп учнів. Вчитель забезпечує школярам педагогічну ситуацію вільного вибору художньо-трудових завдань відповідно до їхніх вікових, психофізіологічних можливостей і потреб у формотворенні і декоруванні. [7.]

Важливим компонентом є пропедевтична орієнтація на різні професії художнього спрямування. Профорієнтація подана на рівнях профінформації і профдіагностики.

Виховний потенціал мистецтва міститься у самій його суті і пояснюється тим, що емоційна сторона свідомості, естетичні ідеали

особистості — первинні стосовно інтелекту в формуванні духовних інтересів, ставлення до світу взагалі. З-поміж інших видів мистецтва образотворче є унікальним у вирішенні завдань як художнього, так і особистісного розвитку, громадського і духовного становлення підростаючого покоління. Це зумовлено не тільки природою сприймання образотворчого мистецтва, а й тим, що вже в ранньому віці образотворча діяльність становить одну з найдоступніших і емоційно захоплюючих форм творчості. [17.]

В аспекті зазначеного проблема радикального поліпшення емоційно-естетичного і духовно-морального виховання диктує такий розподіл акцентів завдань у викладанні образотворчого мистецтва, серед яких виховні та художньо-розвивальні були б провідними стосовно навчальних. Адже саме вирішення художньо-розвивальних завдань передусім формує рівень художньо-творчої свідомості особистості, що й визначає ступінь залучення її до глобальних культурогенних процесів.

Відповідно до вимог Державного стандарту початкової загальної освіти предмет «Образотворче мистецтво» реалізує змістову лінію візуального мистецтва

Головні завдання викладання образотворчого мистецтва

1. Формування в дітей художньо-естетичного ставлення до дійсності як здатності до неутилітарного, художнього пізнання світу та його образної оцінки. Це передбачає наявність таких особистісних якостей, як відчуття краси та гармонії, здатність емоційно відгукуватися на різноманітні вияви естетичного у навколишньому світі, вміння підмічати прекрасне у спостережуваних явищах та усвідомлювати його, потреба в спогляданні та милуванні.

2. Розвиток специфічних для художньо-творчого процесу універсальних якостей особистості як основи для розвитку її творчого потенціалу, художньо-творчої уяви, оригінального, нестереотипного асоціативно-творчого мислення, художньо-образних якостей зорового сприйняття, спостережливості, зорової пам'яті та ін.

3. Формування знань і уявлень про образотворче мистецтво, його історію та роль у житті людей, навичок розуміння мови різних видів образотворчого мистецтва, усвідомлення ролі художнього образу в мистецтві і розвиток навичок його сприйняття та емоційно-естетичної оцінки, культури почуттів.

4. Формування потреб і здібностей до продуктивної художньої творчості, вміння створити виразний художній образ, оригінальну композицію мовою того чи іншого виду образотворчого мистецтва, оволодіння основами художньо-образної мови і виражальними можливостями художніх матеріалів та різних видів художніх технік, що допоможе набувати свободи вираження у творчості.

5. Розвиток сенсорних здібностей дітей, що більшою мірою сприятиме повноцінності художньо-естетичного сприймання та поліпшенню якісного боку практичної художньо-творчої діяльності. [17.]

Успішний художньо-творчий розвиток дітей буде зумовлено дотриманням низки методичних принципів, адекватних специфіці мистецтва:

Керівництво художньо-творчим розвитком учнів передбачає врахування вікових, індивідуальних, національних, культурних, регіональних особливостей і традицій; останнє зумовлює звернення до глибоких коренів народної творчості, а не сліпе копіювання взірців і канонів національного декоративного мистецтва.

Залучення учнів до розуміння змісту та сутності мистецтва повинно здійснюватися шляхом особистісно-емоційного сприйняття художньої інформації. Саме через це досягається духовно-моральне й естетичне виховання особистості учня, пробудження в його душі добрих почуттів, чуйності, здатності до співпереживання.

Художній образ — це основа, на якій будується художньо-образне сприймання мистецтва і власна художня діяльність. Через це опору на художній образ необхідно передбачати у всіх видах художньої діяльності.

Ефективність занять мистецтвом істотно залежить від зацікавлення художньою працею, від одержуваного дітьми в процесі занять емоційного задоволення, радості. Забезпечення цієї умови досягається дотриманням вищезазначених положень і характером організації занять (уроків).

Заняття образотворчим мистецтвом повинні бути організовані за законами мистецтва, що передбачає:

- а) нестереотипність, структурну різноманітність, структурну режисуру;
- б) залучення учнів до співпереживання, створення відповідного щодо теми уроку емоційного настрою, цьому допомагає залучення до сценарію уроку ігрових, казкових моментів;
- в) наявність трьох основних структурних елементів уроку: сприймання, формування творчого задуму, його посильна творча реалізація.

Відповідно до методичних принципів, мети і завдань предмета програма з образотворчого мистецтва складається з двох головних розділів:

1. Сприймання;
2. Практична (творча) художня діяльність.

Сприймання включає в себе два взаємопов'язаних види діяльності.

1. Естетичне сприймання дійсності. Передбачає її художнє освоєння: формування вміння бачити, емоційно відгукнутись та усвідомити красу, естетичні якості різноманітних явищ і об'єктів діяльності: природи і тваринного світу, міст і сіл, будинків і квартир, зовнішнього вигляду людини (віддзеркалених в одязі, прикрасах, зовнішніх рисах і пластиці тіла).

2. Сприймання мистецтва. Передбачає формування навичок сприймання й оцінки художнього образу у творах образотворчого мистецтва (за можливості — і в інших видах). Як розділ роботи сприймання здійснюється на матеріалі шедеврів світового образотворчого мистецтва, творів сучасних авторів, як українських, так і зарубіжних, і вирішує три основні завдання:

1) формування уявлення про особливості образної мови різних видів образотворчого мистецтва, розуміння ролі виражальних засобів у створенні художнього образу (певного стану, настрою, характеру ін..) твору мистецтва;

2) розвиток уміння виразити своє ставлення та емоційне переживання щодо твору, який аналізується:

а) у формі словесного відгуку на рівні емоційно-естетичної оцінки, художнього аналізу (порівняння, виявлення загальних рис тощо), розгорнутої художньої оповіді, що передає естетичні погляди, смаки, ідеали учнів;

б) у формі «графічної мови», тобто передавання враження про твір за допомогою зображення (миттєво виконані начерки і замальовки з пам'яті);

в) можливо — в інших формах художньої творчості (музика, театр, художня фотографія, анімація тощо);

3) формування знань та уявлень про мистецтво і художників, специфіку їхньої праці. Засвоєння спеціальних художніх термінів.

Практична (творча) художня діяльність передбачає максимально широкий спектр художніх технік і матеріалів, включає роботу на площині і в об'ємі.

Роботу над освоєнням навчальних проблем програма пропонує здійснювати у трьох аспектах художньо-творчого розвитку: 1) реальному; 2) декоративному; 3) виражальному, які передбачають посилене створення художнього образу на основі передачі різноманітних якостей і властивостей форми, кольору, простору та композиції відповідно:

1. У реалістичному художньому ключі. Методи і форми роботи: з природи, за пам'яттю, за уявленням, індивідуальна робота;

2. У декоративній манері. Методи і форми роботи: за уявленням; індивідуальна, групова і колективна робота;

3. У різних стильових напрямках від абстрактних до асоціативно-виражальних.

Реалізація трьох аспектів художньо-творчого розвитку учнів у практичній роботі на площині і в об'ємі передбачає створення таких основних продуктів художньої діяльності.

Таким чином, зміст практичної діяльності орієнтовано на можливість ознайомлення учнів з особливостями художньо-образної мови різних видів образотворчої діяльності, з різноманітними пластичними техніками і доступною технологією створення художнього образу у власних творчих роботах.

Щодо роботи над розписом по склі необхідні наступні інструменти та матеріали. Насамперед, це тонке (3-4 мм) листове скло, залишки якого є в кожній школі, дома, склорізній майстерні, що не знайшли іншого застосування. А для гуртка воно стане цінним матеріалом, з якого при належній художній обробці може вийти мистецький твір. Для роботи потрібні ще альбом для розробки ескізів, темперні, олійні, гуашеві фарби, чорна і кольорова туш, пензлі різних розмірів (тонкі №1 - 3, середні №4 - 6 і великі №12 - 18), поролон для тампування, калька, олівці, картон, клей силікатний та ПВА, наждачний папір, сода, порошок крейди, мило - для очищення скла, дерев'яні рейки для рамок, цвяхи, шурупи, молоток, пила, тонкий листовий метал, мідний шнур, лінійки, ножиці для паперу і металу, плоскогубці, викрутка.

Робота над живописною композицією на склі поділяється на такі етапи:

I. Підготовчий період.

1. Вибір теми та ескізні пошуки.
2. Виконання робочого ескізу.
3. Добір кольорової палітри для живописної роботи.
4. Підготовка скла (вирізка, шліфування країв, знежирення).

II. Живопис на склі.

1. Виконання контурного рисунка.
2. Нанесення елементів декору, дрібних деталей.
3. Заповнення малюнка кольором.

4. Замальовка тла та збагачення художньої роботи різними підкладками (фольгою, кольоровим папером тощо).

III. Оформлення композиції у завершену художню річ.

1. Вибір матеріалу для рамки.
2. Виготовлення рамки, що підкреслює задум і надає роботі завершеного вигляду.
3. Робота над створенням експозиції.

Висновки до розділу 2

Заняття з образотворчого мистецтва мають важливе естетичне виховне значення для дітей. При залученні їх до образотворчого мистецтва розвиваються естетичні смаки і можливості. Цьому слід приділити більшу уваги. Потрібно тактично пропонувати допомогу дитині, підтримувати її зацікавленість, заохочувати.

Введення в навчальну програму поширені уроки з образотворчого мистецтва допоможе виховати покоління, яке буде всесторонньо розвиненим і естетично обізнаним.

Мистецтво естетики неодмінно зацікавить дітей.

Так, засобами живопису, скульптури, архітектури, графіки виражається краса життя, природи, виражаються високі думки, почуття. Твори образотворчого мистецтва кличуть до боротьби за прекрасне, відіграють велику роль в повсякденному житті. Талант розуміти і тонко відчувати прекрасне в образотворчому мистецтві, а у деяких дітей і талант створювати прекрасне в живописі, скульптурі, графіці, паперопластиці, малюванні починає формуватися в процесі особистої творчої діяльності, в процесі ознайомлення з образотворчим мистецтвом.

Ми розкрили роль і місце гуртка з образотворчого мистецтва в загальноосвітніх школах, приділили увагу врахування вікових особливостей у побудові занять в гуртках образотворчого мистецтва, визначити мету і завдання гуртка.

Також досліджували виховання школярів засобами народного мистецтва. Також дослідили етноестетичне виховання школярів засобами народного образотворчого мистецтва, роль гуртків образотворчої діяльності в корекційному навчанні дітей з особливими потребами та методи розвитку творчих здібностей під час занять в гуртках.

ВИСНОВКИ

Останнім часом все більшу популярність отримують предмети інтер'єру, виконані зі скла. До статуєток і ваз, що з сивої давнини прикрашали житло людини, додалися і більш конструктивні елементи: скляні двері і перегородки, сходи (від сходинок до поручнів), меблі (шафи, настінні полиці, столи і стільці, підлоги і стелі). При бажанні можна замовити ванну або раковину зі скла, або душеву кабінку з цього матеріалу вже стали в порядку речей оформлення ванних кімнат. Скляні двері і перегородки в поєднанні з уміло підібраним освітленням перетворюють вашу квартиру, додають їй додатковий об'єм. Скло збільшує простір, додає в інтер'єр більше повітря. Крім того, подібного декору зробить вашу квартиру неповторною і сучасною.

Художня обробка скла - це особливий, неповторний і сучасний напрям декоративно-прикладного мистецтва. Цікаве саме по собі, що придбаває величезну виразність в поєднанні з іншими видами зображальних мистецтв.

У даній роботі нами були вивчені:

- історичні особливості розвитку і становлення виробництва і обробки скла, історія розвитку вітражного мистецтва, що дозволило нам виявити багате минуле скляного мистецтва і безмежні його перспективи;

- історичні особливості розпису по склу. Розпис по склу пройшов багато віків і побував в багатьох країнах, що застосовувалася головним чином для декорування церковних будівель, але це не є межею вітражного мистецтва. Багато різних вітражів збереглося в світі, а саме у Франції, Німеччині, Італії, Швейцарії, Англії, Нідерландах, Чехословакиї, Державному Ермітаже в Санкт-Петербурзі і інших країнах. Шкода, але не всі вони збереглися в колишньому стані.

- вивчені сучасні напрями вітражного мистецтва, його форм, різновидів таких як: живопис на склі, декалькоманія, декорування скла фотодрук.

Вироби, виконані художнім розписом по склу поміщаються почесно в наших будинках серед інших витворів людини, тому що вони є унікальними, оригінальними і неповторними. Призначення вітражів і виробів з скла різноманітне: вони є багатою декоративною прикрасою будівель і окремих приміщень, замінюють шибки і дверну філенку, пропускають світло і дають можливість ізолювати приміщення перших поверхів від сторонніх поглядів.

У наш час дуже популярні витражні вставки для меблів, а також декорування витражним склом ніш, перегородок, дверей і стель.

Дуже часто в інтер'єрі наших будинків стали з'являтися і інші декоративні вироби в техніці розпису по склу. Це всі можливі вази для кольорів, посуд, люстри і бра, виконані в цій техніці, а також фоторамки з елементами художнього розпису і багато що інше.

Обробка скла набула дуже широкого поширення в останні роки: технологічний прогрес в поєднанні із змінами уявлень про інтер'єрному дизайн перетворюють візуально «невагоме» скло в один з найбільш запитаних матеріалів для прикраси інтер'єрів і для рішення архітектурних задач. Серед усього іншого, скло дозволяє в повній мірі використати можливості природного і штучного освітлення.

Сучасна обробка скла дозволяє отримати безліч самих різноманітних ефектів, вирішальних будь-які дизайнерські задачі.

Заняття з образотворчого мистецтва мають важливе естетичне виховне значення для дітей. При залученні їх до образотворчого мистецтва розвиваються естетичні смаки і можливості. Цьому слід приділити більшу увагу. Потрібно тактично пропонувати допомогу дитині, підтримувати її зацікавленість, заохочувати.

Введення в навчальну програму поширені уроки з образотворчого мистецтва допоможе виховати покоління, яке буде всесторонньо розвиненим і естетично обізнаним.

Мистецтво естетики неодмінно зацікавить дітей.

Так, засобами живопису, скульптури, архітектури, графіки виражається краса життя, природи, виражаються високі думки, почуття. Твори образотворчого мистецтва кличуть до боротьби за прекрасне, відіграють велику роль в повсякденному житті. Талант розуміти і тонко відчувати прекрасне в образотворчому мистецтві, а у деяких дітей і талант створювати прекрасне в живописі, скульптурі, графіці, паперопластиці, малюванні починає формуватися в процесі особистої творчої діяльності, в процесі ознайомлення з образотворчим мистецтвом.

Ми розкрили роль і місце гуртка з образотворчого мистецтва в загальноосвітніх школах, приділили увагу врахування вікових особливостей у побудові занять в гуртках образотворчого мистецтва, визначити мету і завдання гуртка.

Також досліджували виховання школярів засобами народного мистецтва. Також дослідили етноестетичне виховання школярів засобами народного образотворчого мистецтва, роль гуртків образотворчої діяльності в корекційному навчанні дітей з особливими потребами та методи розвитку творчих здібностей під час занять в гуртках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович Є. А. Декоративно-прикладне мистецтво : навч. посіб. для студентів пед. ін.тів / Є. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. Є. Станкевич. – Львів : Світ, 1992. – 270, [2] с. : 103 кольор. іл.
2. Антонович Є. А. Художні техніки у школі : навч.-метод. посіб. для студентів художньо-графічних факультетів вищих навчальних закладів / Є. А. Антонович, В. І. Проців, С. П. Свид ; Міністерство освіти України ; Ін-т змісту і методів навчання. – Київ : ІЗМН, 1997. – 309, [3] с. : іл.
3. Антонович Є. А. Художні техніки в школі: Навч.-метод. посібник для студентів художньо-графічних факультетів вищих навчальних закладів. Київ: Освіта, 1997. 180 с.
4. Бакушинський А. В. Художнє творчість і виховання. М., 1985, С. 183
5. Білий В. ВІСНИК Львівської національної академії мистецтв. Вип. 33.
6. Білецький П.О. Мова образотворчого мистецтва. –К.: Радянська школа, 1975.
7. Ванслов В. Всестороннее развитие личности и виды искусства. М.: Сов. художник, 1966. - 230
8. Виконання замальовок, етюдів, ескізів та начерків на пленері : метод. рек. / [уклад О. В. Дубінська, Т. В. Майгур] ; Кам'янець-Подільське училище культури ; комісія образотворчого мистецтва. – Кам'янець-Подільський ; 2004. – 16 с.
9. «Віче», 2008 - 319 з. - Бібліогр.: 259-264 з.
10. Галицкий Игорь. История витража / Галицкий, Игорь; І. Галицкий // ДЕКО. 2009. - №6. - С.12-17.
11. Гах І. Становлення українського вітража // ОМ. 1998. № 2.
12. Геродот із Галікарнасу. Скіфія. Найдавніший опис України з V століття перед Христом. К., 1992. С. 30.

13. Гигли Лінетт «Техніка розпису по склу» изд. Ніола-Прес. 2007
14. Гир А., Розпись по стеклу: 20 чудесных проектов в стиле модерн/ Гир А., Фристоун Б. – АРТ- РОДНИК, 2009 – 105 с.
15. Городецкая М. Изысканное стекло своими руками. Техника. Приемы. Изделия энциклопедия. – Москва: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2008 – 152 с.: ил. – (Золотая библиотека увлечений).
16. Эрэнгросс Б. А. Удивительная наука эстетика. - М.: Детская литература, 1974.-207 с.
17. Загальна історія мистецтв. Т.1. Мистецтво древнього світу/ під. Ред. Климов, Р. Б. - М.: Державне видавництво «Мистецтво», 1956 - 920 з. - Бібліогр.: 12-14 з.
18. Каган Л.Н. Художественный вкус. Опыт конкретно - социологического исследования. -М.: Мысль, 1966. -213 с.
19. Кириченко М. А. Основы образотворчої грамоти : [посібник для студентів спеціальності «Педагогіка і методика початкового навчання педагогічних інститутів] / М. А. Кириченко. – Київ : Вища школа, 1982. – 165, [3] с. : іл.
20. Колір як засіб виразності : [Метод. посіб.] / [уклад Т. В. Майгур] ; Кам'янець-Подільське училище культури ; комісія образотворчого мистецтва. – Кам'янець-Подільський, 2004. – 16 с.
21. Коршевер, Н. Г., Роботи по дереву і склу/ Коршевер Наталья. Видавництво.
22. Крилова О., Скляне місто, побудоване мною/Оксаною Крилова//Ідея вашого будинку. - 2001 - № 3. - 164-176 з.
23. Люцкевич Д. Роспись по стеклу / Люцкевич Д. – М.: Зксмо, 2007.
24. Марія ди Спіріто «витражное мистецтво» видавництво альбом. 2008.
25. Минухин Е. Витражи. Рига, 1959; Уили Э., Чик Ш. Искусство цветного и декоративного стекла. Минск, 1997.

26. Никодеми Г. Б. Техника живописи. Инструменты, материалы, методы : практические советы / Г. Б. Никодеми ; [пер. с итал. Галины Семеновой]. – Москва : ЭКСМО-Пресс, 2002. – 142 с. : ил. – (Серия «Классическая библиотека художника»).

27. Підкурманна Г.О. Художньо-педагогічна підготовка фахівців дошкільного виховання в педагогічному університеті. (Системний підхід). Спб.: НДІХСПбДУ. 1998. – 277с.

28. Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності. // Дошкільне виховання – 2002, – № 3. – С. 24 – 28.

29. Ростовцев Н.Н. Методика викладання зображувального мистецтва в школі, М, Просвещение, 1980.

30. Седман Емма «Розпис по склу» видавництво Ніола-Прес. 2008

31. Скло в інтер'єрі//табуреті. - 2003. - вип. 46 (червень).

32. Стаття Ігоря Галіцького "Історія вітража", журнал "Деко", № 6, 2009 р. С.12-17.

33. Тимків Б. М., Кавас К.М. Виготовлення художніх виробів з дерева. Ч.2. Мозаїка. Випалювання. Розпис. Підручник. (за наук. ред. Б.Тимківа).Львів: Світ, 1996. 144 с.

34. Чеченина Е., Скляні стіни, дзеркальні стелі//новина ринку нерухомості. - 2001. - № 28 23.

35. Шарунас Шимулінас: повернення // Новий світ мистецтва (НоМІ). -2005. - №2. - С.103-104

36. Шпаків К. А., Художня обробка металу, скла, пластмаси. - М.: профиздат, 2010

ДОДАТКИ

Додаток А

Додаток Б

